

XII

STRAŠIDLO REVOLÚCIE

*„Sexuálny styk sa začal v roku 1963
odkliatím Milenca lady Chatterleyovej
a prvou platňou Beatles.“*

PHILIP LARKIN

„Revolúcia – tak veľmi sme ju milovali.“

DANIEL COHN-BENDIT

*„Vzbura kajúcnej buržoázie proti samolúbemu a utlačateľskému
proletariátu je jedným z výstrednejších fenoménov našej doby.“*

SIR ISAIAH BERLIN

*„Teraz sa vám pchajú do zadku všetci novinári sveta... ale ja nie,
moji drahí. Máte tváre rozmazaných faganov a nenávidím vás tak,
ako nenávidím vašich otcov... Keď ste včera na Valle Giulia bili policajtov,
sympatizoval som s nimi, pretože sú synmi chudobných.“*

PIER PAOLO PASOLINI, jún 1968

„Nie sme s Dubčekom. Sme s Maom.“

TALIANSKY ŠTUDENTSKÝ SLOGAN, 1968

Chvíle veľkého kultúrneho významu často doceníme až v retrospektíve. So šesťdesiatymi rokmi to bolo inak: neskutočný význam, ktorý súčasníci tej dobe – a sebe samým – pripisovali, bol jednou zo zvláštnych črt doby. Podstatnú časť šesťdesiatych rokov ľudia strávili, slovami hudobnej skupiny *The Who*, „rozprávaním o svojej generácii“.¹ Ako uvidíme, nešlo o celkom neopodstatnenú zaujatosť; viedla totiž, ako sa dalo predpokladať, k istým výchyľkám v zornom uhle. Šesťdesiate roky boli vskutku obdobím, ktoré malo pre modernú Európu mimoriadne dôsledky, no nie všetko, čo sa vtedy zdalo dôležité, zanechalo stopu v dejinách. Chválenkársky, ikonoklastický impulz – či už v obliekaní, alebo v myslení – vyšiel rýchlo z módy; naopak, malo trvať niekoľko rokov, kým sa skutočne revolučný posun v politike a vo verejných veciach, ktorý sa začal koncom šesťdesiatych rokov, mohol prejaviť naplno. A politická geografia šesťdesiatych rokov môže byť zavádzajúca – najvýznamnejší vývoj sa neodohrával vždy na najznámejších miestach.

V polovici šesťdesiatych rokov bolo už všade cítiť sociálny vplyv po vojnovnej demografickej explózie. Európa sa zdala plná mladých ľudí – vo

¹ Pozn. prekl.: *The Who* – britská rocková skupina, ktorá sa dostala do popredia v šesťdesiatych rokoch. Skladba *My Generation*, azda jej najväčší hit, vystihovala pocit, ktorý mali v tom čase milióny mladých – že starým to jednoducho „nedochádza“.

Francúzsku bolo v roku 1968 už osem miliónov ľudí vo veku 16 až 24 rokov, čo predstavovalo 16,1 percenta z celkového počtu obyvateľov krajiny. Predtým by bola takáto populačná explózia veľkým bremenom pre zásoby potravín v krajine, a keby aj bolo možné ľudí nakŕmiť, ich vyhliadky na to, že si nájdu zamestnanie, by boli pochmúrne. V čase ekonomického rastu a prosperity však nebolo hlavným problémom, pred ktorým stáli európske štáty, ako nakŕmiť, obliecť, ubytovať a nakoniec zamestnať rastúci počet mladých ľudí, ale ako ich vzdelávať.

Až do päťdesiatych rokov väčšina európskych detí opúšťala školu po ukončení základného vzdelania, zvyčajne vo veku 12 až 14 rokov. Na mnohých miestach bola samotná povinná školská dochádzka, zavedená na konci 19. storočia, vynucovaná len náznakovito. Deti roľníkov v Španielsku, Taliansku, Írsku a predkomunistickej východnej Európe typicky nechodili do školy na jar, v lete a začiatkom jesene. Stredoškolské vzdelanie bolo stále privilégiom, obmedzeným na stredné a vyššie triedy. V povojnovom Taliansku ukončilo stredoškolské vzdelanie menej ako 5 percent populácie.

V očakávaní rastu populácie a ako súčasť širšieho cyklu sociálnych reforiem zaviedli vlády v povojnovej Európe sériu veľkých vzdelávacích reforiem. V Spojenom kráľovstve bol vek povinnej školskej dochádzky v roku 1947 zvýšený na 15 rokov (a neskôr, v roku 1972, na 16 rokov). V Taliansku, kde v praxi väčšina detí v prvých povojnových rokoch stále odchádzala zo školy vo veku 11 rokov, bola v roku 1962 povinná školská dochádzka predĺžená do veku 14 rokov. Počet detí, ktoré absolvovali každodennú školskú dochádzku v Taliansku, sa v rokoch 1959 až 1969 zdvojnásobil. Vo Francúzsku, ktoré sa v roku 1950 mohlo pochváliť len 32 000 *bacheliers* (absolventov stredných škôl), vzrástol ich počet v priebehu nasledujúcich dvadsiatich rokov viac ako päťnásobne: v roku 1970 už *bacheliers* predstavovali 20 percent svojej vekovej skupiny.

Tieto zmeny v školstve však mali prevratné následky. Až dovtedy sa kultúrna zlomová línia vo väčšine európskych spoločností tiahla medzi prevažnou väčšinou ľudí, ktorí opustili školu, keď sa naučili čítať, písať, rátať a recitovať prehľad národných dejín, a privilegovanou menšinou, ktorá ostávala v škole až do sedemnástich či osemnástich rokov. Táto menšia časť získala hodnotný certifikát o ukončení stredoškolského vzdelania a potom pokračovala v získavaní profesionálnych zručností alebo nastúpila do zamestnania. Európske gymnáziá alebo lýceá bývali vyhradené pre vládnucu elitu. Dedičstvo klasiky, kedysi neprístupné deťom vidieckej či mestskej chudoby, sa teraz otváralo stále rastúcej záplave mladých ľudí zo všetkých sociálnych vrstiev. Tým, ako vstupovalo do systému stredoškolského vzdelávania a prechádzalo ním viac a viac detí, roztvárala sa priepasť medzi ich svetom a svetom, ktorý poznali ich rodičia.

Táto nová a celkom bezprecedentná generačná priepasť predstavovala de facto sociálnu revolúciu samu osebe – hoci sa jej dôsledky ešte stále obmedzovali len na oblasť rodiny. Ale ako sa desiaty tisíce detí hrnuli do narýchlo postavených stredných škôl, začínali sa vzdelávací systém prehýbať pod ich ťarchou. Keďže tento systém bol navrhnutý pre veľmi odlišnú dobu, plánovači

už začínali myslieť na následky týchto demografických zmien na to, čo bolo dovtedy rajónom ešte menšej elity: na univerzity.

Ak pred rokom 1960 väčšina Európanov nikdy nevidela strednú školu zvnútra, ešte menej ich mohlo snívať o navštevovaní univerzity. V priebehu 19. storočia sa tradičné univerzity do istej miery rozrástli a rozrástol sa aj počet ďalších inštitúcií terciárneho vzdelávania, väčšinou pre technický smer. Ale vyššie vzdelanie bolo v Európe päťdesiatych rokov stále neprístupné všetkým okrem privilegovanej hŕstky ľudí, ktorých rodiny sa mohli zaobísť bez zárobkov svojich detí, a teda si mohli dovoliť nechať ich v škole až do osemnásteho roku a boli schopné uhrádzať poplatky účtované strednými školami aj univerzitami. Samozrejme, deti z chudobných rodín a zo strednej triedy mali k dispozícii štipendiá. No okrem obdivuhodne meritokratických a rovnostárskych inštitúcií francúzskej tretej a štvrtej republiky tieto štipendiá len zriedka pokrývali formálne náklady na ďalšie vzdelávanie; nikde nekompenzovali ušlý príjem.

Napriek najlepšiemu úsiliu skoršej generácie reformátorov ostávali Oxford, Cambridge, *École normale supérieure*, Bolonská alebo Heidelberská univerzita a ostatné európske staré inštitúcie vzdelávania mimo dosahu takmer každého. V roku 1949 bolo vo Švédsku 15 000 a v Belgicku 20 000 univerzitných študentov. V celom Španielsku bolo len 50 000 univerzitných študentov, čo bolo menej ako polovica počtu univerzitných študentov v Spojenom kráľovstve (v 49-miliónovej populácii). Počet študentov vo Francúzsku v tom roku tak-tak prekročil 130 000. Ale v Európe, kde bolo teraz masové stredoškolské vzdelávanie na vrchole, mal čoskoro nastať neodolateľný tlak aj na rozšírenie vyššieho vzdelávania. Vo vzduchu viselo veľa zmien.

Európa predovšetkým potrebovala viac univerzít. Na mnohých miestach neexistoval „systém“ terciárneho vzdelávania ako taký. Väčšina krajín zdedila náhodne rozloženú sieť individuálnych inštitúcií, infraštruktúru malých, dávnych, formálne nezávislých inštitúcií, pripravených prijať každoročne maximálne pár stoviek nových študentov a často situovaných v provinčných mestách s malou alebo nijakou verejnou infraštruktúrou. Nebolo tam miesta na ich rozšírenie a prednáškové sály, laboratória, knižnice a obytné bloky (ak tam nejaké boli) nemali kapacitu, aby prijali ďalšie tisíce mladých ľudí.

Typické európske univerzitné mesto – Padova, Montpellier, Bonn, Leuven, Freiburg, Cambridge, Uppsala – bolo malé a neraz vzdialené od veľkých urbánnych centier (a pred mnohými storočiami cielene zvolené práve preto); Parížska univerzita bola výnimkou, pravda, významnou. Väčšina európskych univerzít nemala prilahlý areál (*campus*) ako univerzity americké (tu boli zjavnou výnimkou britské univerzity, najmä Oxford a Cambridge) a bola fyzicky integrovaná do mestského okolia: študenti žili v meste a podnájom i služby im poskytovali jeho obyvatelia. A predovšetkým, európske univerzity nemali napriek tomu, že v mnohých prípadoch existovali už stáročia, takmer nijaké vlastné materiálne prostriedky. Pokiaľ išlo o ich financovanie, boli celkom závislé od štátu alebo od mesta.

Ak malo vyššie vzdelávanie v Európe včas reagovať na hrozivý demografický vzostup, šplhajúci sa cez základné a stredné školy, musela iniciatíva

prísť z centra. Vo Veľkej Británii a v menšej miere v Škandinávii sa s problémom pasovali stavaním nových univerzít na zelenej lúke mimo provinčných veľkomiest a okresných miest: Colchester alebo Lancaster v Anglicku, Aarhus v Dánsku. V čase, keď začala zo stredných škôl vychádzať prvá veľká skupina ich absolventov, boli tieto nové univerzity, akokoľvek architektonicky bezduché, aspoň pripravené reagovať na zvýšený dopyt – a vytvárajú pracovné miesta pre rozširujúcu sa skupinu absolventov uchádzajúcich sa o učiteľské miesta.

Britskí plánovači vzdelávania sa namiesto toho, aby otvorili tieto nové univerzity mase uchádzačov, rozhodli začleniť ich do staršieho, elitného systému. Britské univerzity si tak ponechali právo vybrať alebo odmietnuť študentov v prijímacom konaní: len kandidáti, ktorí dosiahli určité výsledky v záverečných testoch na strednej škole, mohli dúfať, že ich univerzita prijme. Každá univerzita mala aj slobodu ponúknuť miesto, komukoľvek si želala – a prijať iba toľko študentov, koľko mohla zvládnuť. Študenti v Spojenom kráľovstve ostávali akouśi privilegovanou menšinou (v roku 1968 netvorili viac ako 6 percent svojej vekovej skupiny) a dôsledky boli z dlhodobého hľadiska nepochybne sociálne regresívne. Ale pre pár vyvolených fungoval systém veľmi hladko – a izoloval ich takmer od všetkých problémov, ktorým čelili ich rovesníci inde v Európe.

Na kontinente sa totiž vzdelávanie pohlo veľmi odlišným smerom. Vo väčšine západoeurópskych štátov nikdy neexistovala prekážka pohybu od stredoškolského vzdelávania k vyššiemu: ak ste podstúpili a úspešne zvládli náročné záverečné skúšky, mali ste automatický nárok navštevovať univerzitu. Až do konca päťdesiatych rokov to nepredstavovalo nijaké ťažkosti: počty, ktorých sa to týkalo, boli malé a univerzity nemali dôvod obávať sa, že budú zavalené študentmi. Akademické štúdium na väčšine kontinentálnych univerzít bolo v každom prípade dávnou konvenciou viac než len trochu odtrhnuté od reality a neštruktúrované. Povýšeneckí a neprístupní profesori formálne prednášali v sálach plných anonymných študentov, ktorí nepocítovali veľký tlak, aby ukončili štúdium v stanovenom čase, a pre ktorých to, že sú študenti, znamenalo práve tak spoločenský rituál ako prostriedok na dosiahnutie vzdelania.²

Väčšina ústredných plánovačov v Európe namiesto budovania nových univerzít jednoducho nariadila rozšírenie existujúcich. Zároveň nestanovili dodatočné podmienky, prípadne systém predbežného výberu. Naopak – a z najlepších dôvodov –, často sa pustili do odstraňovania už existujúcich: v roku 1965 zrušilo talianske ministerstvo školstva všetky vstupné testy na univerzity a fixné predmetné kvóty. Vyššie vzdelanie, kedysi privilégium, malo byť teraz právom. Výsledok bol katastrofálny. V roku 1968 sa už napríklad Barijská univerzita, kde zvyčajne študovalo asi 5 000 ľudí, usilovala popasovať so študentským telesom vyše 30 000 ľudí. Neapolská univerzita mala v tom roku 50 000 študentov, Rímska univerzita 60 000. Len tieto tri univerzity mali dokopy viac

² To zjavne neplatilo pre malé elitné akadémie, ako francúzske *École polytechnique* alebo *École normale supérieure*, ktoré prijímali svojich niekoľko študentov na základe prísnych výberových skúšok a potom ich vskutku dobre vzdelávali. Ale tie boli nezvyčajné a veľmi netypické.

študentov, ako bola celková študentská populácia Talianska iba osemnásť rokov predtým. Mnohí z ich študentov štúdiom nikdy nedokončili.³

Koncom šesťdesiatych rokov navštevoval v Taliansku univerzitu už každý siedmy mladý človek (v porovnaní s každým dvadsiatym desať rokov predtým). V Belgicku to bol každý šiesty. V západnom Nemecku, kde v roku 1950 bolo 108 000 študentov a kde už tradičné univerzity začínali trpieť preľudnením, ich bolo koncom šesťdesiatych rokov takmer 400 000. Vo Francúzsku bolo v roku 1967 už toľko univerzitných študentov, koľko bolo v roku 1956 gymnazistov. Všade v Európe bolo omnoho viac študentov než kedykoľvek predtým – a kvalita ich akademickej skúsenosti rýchlo upadala. Všetko bolo preľudnené – knižnice, internáty, prednáškové sály, jedálne – a v povážlivo úbohom stave (dokonca aj ak to bolo nové, vlastne najmä vtedy). Povojnové vládne výdavky na vzdelávanie, ktoré veľmi strmo vzrástli, sa sústreďovali na základné a stredné školstvo, ich vybavenie a učiteľov. To bola iste správna voľba a rozhodne ju diktovala aj politika volieb. Ale tieto rozhodnutia si mali o chvíľku vybrať svoju daň.

V tomto bode hodno pripomenúť, že ešte ani v roku 1968 väčšina mladých ľudí v žiadnej európskej krajine nebola študentmi (čo je detail, ktorý sa v rozprávaní o tomto období zvyčajne prehliada), najmä ak boli ich rodičia roľníci, robotníci, nekvalifikovaní alebo imigranti, či už z okrajových provincií, alebo zo zahraničia. Táto neštudentská väčšina zažila šesťdesiate roky z núdze dost odlišne – najmä ich druhú polovicu, keď sa zdalo, že sa toho toľko krúti okolo udalostí na univerzitách a okolo nich. Názory neštudentov a najmä ich vnímanie politiky a participáciu na nej by sme nemali odvodzovať od toho, ako sa prejavovali ich súčasníci, ktorí boli študentmi. No v iných ohľadoch mali mladí ľudia rovnaké to, čo už bolo špecifickou – a spoločnou – kultúrou.

Každá generácia vidí svet ako nový. Generácia šesťdesiatych rokov videla svet ako nový a mladý. Väčšina mladých ľudí v dejinách vstúpila do sveta plného starších ľudí, ktorými boli obsadené napríklad vplyvné miesta. Pre generáciu polovice šesťdesiatych rokov sa však veci mali inak. Kultúrny ekosystém sa vyvíjal oveľa rýchlejšie než v minulosti. Priepasť oddelujúca obrovskú, prosperujúcu, rozmazanú, sebavedomú a kultúrne autonómnou generáciu od nezvyčajne malej a neistej generácie ich rodičov, poznačenej hospodárskou krízou a zdevastovanej vojnou, bola väčšia, než je zvyčajná vzdialenosť medzi vekovými skupinami. Mnohým mladým ľuďom sa pri najmenšom zdalo, ako keby sa narodili do spoločnosti, ktorá sa zdráhavo transformuje pred očami ich samotných a na ich príkaz. Týkalo sa to jej hodnôt, štýlu, pravidiel. Populárna hudba, kino a televízia sa hemžili mladými ľuďmi a apelovali na nich čoraz viac ako na svoje publikum a trh. V roku 1965 už existovali rozhlasové a televízne programy, časopisy, obchody, produkty a celé odvetvia určené výlučne pre mladých a závislé od tejto klientely.

Hoci každá národná kultúra mladých mala svoje špecifické ikony a inštitúcie, svoje výlučne miestne referenčné body (napríklad koncert *Fête des Copains*

³ V polovici šesťdesiatych rokov absolvovalo talianske univerzity len 44 percent ich študentov; toto číslo v priebehu sedemdesiatych rokov ešte klesalo.

22. júna 1963 na parížskom Place de la Nation bol zakladajúcou udalosťou mladej kultúry šesťdesiatych rokov vo Francúzsku, inde však prešiel takmer bez povšimnutia), mnohé populárne kultúrne formy doby s nevidanou ľahkosťou prekračovali národné hranice. Masová kultúra sa stávala medzinárodnou už z definície. Trend (v hudbe či obliekaní) vznikol v anglicky hovoriacom svete, neraz v samotnom Anglicku, a potom sa pohol ďalej na juh a východ, podporovaný čoraz vizuálnejšou (teda cezhraničnou) kultúrou a iba príležitostne pribrzdený lokálne generovanými alternatívami alebo, častejšie, politickou intervenciou.⁴

Nové módné trendy boli nevyhnutne adresované prosperujúcejšej mládeži: deťom európskej bielej strednej triedy, ktoré si mohli dovoliť kupovať platne, vstupenky na koncerty, topánky, oblečenie, mejkap a dať si robiť módné účesy. Ale prezentácia tohto tovaru prechádzala nápadne naprieč konvenčnými líniami. Najúspešnejší hudobníci tej doby – Beatles a ich imitátori – prevzali rytmus amerických bluesových gitaristov (väčšinou čiernych) a spojili ho s materiálom priamo prevzatým z jazyka a zo skúseností britskej pracujúcej triedy.⁵ Táto vysoko originálna kombinácia sa tak stala pôvodnou, nadnárodnou kultúrou európskej mládeže.

Obsah populárnej hudby bol dosť dôležitý, ale jej forma zavážila viac. V šesťdesiatych rokoch venovali ľudia osobitnú pozornosť štýlu. Mohli by sme sa nazdávať, že na tom nebolo nič nové. Ale azda bolo pre túto dobu príznačné, že štýl mohol byť až takou náhradou za obsah. Populárna hudba šesťdesiatych rokov bola vzpurná svojim zvukom a spôsobom predvedenia – jej texty však bývali väčšinou neškodné a zahraničné publikum im často aj tak nerozumelo. V Rakúsku hrať alebo počúvať britskú či americkú popmusic znamenalo vystrúhať dlhý nos svojim šokovaným rodičom, generácii Hitlera, a mutatis mutandis to platilo aj hneď za hranicami, v Maďarsku či Československu. Hudba takrečeno protestovala za vás.

Ak sa väčšina mainstreamovej hudobnej kultúry šesťdesiatych rokov krútila okolo sexu – aspoň kým sa nepohla k drogám a politike –, bolo to dosť aj vecou štýlu. Mnohí mladí ľudia už nežili s rodičmi a odchádzali od nich mladší než dovtedy. A antikoncepcia začínala byť bezpečnejšia, ľahšie dostupná a legálna.⁶

⁴ Obyvatelia komunistického bloku zakúsili „šesťdesiate roky“ ako popkultúru nevyhnutne z druhej ruky. Ale tento rozdiel by sme nemali zveličovať. Jeden z univerzálnych referenčných bodov doby: každý vo východnej Európe vedel, kto sú Beatles, a mnohí ľudia počuli ich hudbu. A nielen Beatles: keď v roku 1966 vystupovala v Košiciach na Slovensku francúzska rocková hviezda Johnny Hallyday, prišlo si ju vypočuť 24 000 ľudí.

⁵ The Beatles pochádzali z liverpoolskej pracujúcej triedy – alebo v prípade Paula McCartneyho z úrovne o stupienok-dva vyššie. Ďalšia ikonická rocková skupina šesťdesiatych rokov Rolling Stones bola vo svojich témach zvyčajne bohémskejšia, čo zodpovedalo pôvodu jej členov – z londýnskej strednej triedy. Tento hendikep jej členovia prekonali vykalkulovane tvrdým štýlom a často medializovanými a nápadne roztopašnými súkromnými životmi.

⁶ Všimnime si však, že počas väčšiny šesťdesiatych rokov bolo stále v mnohých častiach západnej aj východnej Európy zakázané šíriť informácie o antikoncepcii. Veľká Británia bola výnimkou v tom, že povolila používanie antikoncepcnej tabletky v roku 1961 – za Lamanšským prielivom predal spevák Antoine v roku 1966 milión platní, na ktorých žalostne sníval o Francúzsku, kde budú tabletku „predávať v obchodoch Monoprix“ (pozn. prekl.: „v obchodoch s lacným tovarom“).